

The Kabbalistic Method of Rabbi Shalom Shar'abi in Understanding the Writings of Rabbi Itzhak Luria /

הגישת הקבלית של הרש"ש בהבנת כתבי האר"י והפרשנות הקבלית בעקבות תורתו

Author(s): יניב מזומן and Yaniv Mezuman

Source:

Daat: A Journal of Jewish Philosophy & Kabbalah /

דעת: כתב-עת לפילוסופיה יהודית וקבלה

(תשע"ח, No. 85 / 2018), pp. 389-414

Published by: Bar Ilan University Press

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/26548079>

Accessed: 28-01-2020 22:50 UTC

REFERENCES

Linked references are available on JSTOR for this article:

https://www.jstor.org/stable/26548079?seq=1&cid=pdf-reference#references_tab_contents

You may need to log in to JSTOR to access the linked references.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Bar Ilan University Press is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Daat: A Journal of Jewish Philosophy & Kabbalah* / דעת: כתב-עת לפילוסופיה יהודית וקבלה.

JSTOR

<https://www.jstor.org>

הגישה הקבלית של הרש"ש בהבנת כתבי האר"י והפרשנות הקבלית בעקבות תורתו

פתיחה

רבי שלום שרעבי, המכונה הרש"ש (1720-1777, הת"פ-י' בשבט התקל"ז), עמד בראש ישיבת המקובלים בית אל ויצר בחיבוריו שיטה קבלית חדשה בתוך התחום של הקבלה הלוריאנית. הרש"ש נולד וגדל בתימן ואת חינוכו והשכלתו רכש כפי הנראה מחכמי צנעא. התאריך המדויק שבו עלה לארץ ישראל אינו ברור.¹ לפי הסיפורים שנקשרו בו לאחר מותו, הוא עבד כשמש של בית כנסת בישיבת המקובלים בית אל שבראשה עמד הרב גדליה חיון. הסיפור מתאר שבתקופה הזאת הסתיר את גדולתו ואת ידיעותיו בתורה, שנתגלו לתלמידי הישיבה מאוחר יותר. בעקבות כך התחתן עם חנה, בתו של הרב חיון, ומונה לראש ישיבת המקובלים בית אל – לפי חלק מהסיפורים לאחר פטירת חותנו (בה' באב התק"י) ולפי אחרים מיד עם התגלותו. בשמו של הרש"ש נקשרו בעיקר אגדות רבות והתפרסמה ספרות שבחים.² קיים גם מחקר היסטורי על אודותיו, על חבורת המקובלים 'אהבת שלום' שבראשה עמד ועל ישיבות המקובלים שהסתעפו מתוך ישיבת בית אל.³ כתיבתו והגותו עוסקות בקבלת האר"י, הוא נחשב בעיני כמה קבוצות מקובלים משפיעות לגדול מפרשי כתבי האר"י ויש בהם אף שרואים בו גלגול שלו:

- * מאמר זה מתבסס על עבודת דוקטורט שאני כותב בהנחיית פרופ' בועז הוס ופרופ' יונתן מאיר במחלקה למחשבת ישראל באוניברסיטת בן-גוריון בנגב ועל עבודת מאסטר שכתבתי "כוונות ארבעת המעשים שלפני ברכות השחר: לרבי שלום מזרחי שרעבי (רש"ש), אוניברסיטת ברא"ל, רמת גן, תש"ע. בהנחיית פרופ' דניאל אברמס. אני מודה להם על הנחייתם לאורך השנים.
- 1 א"ל פרומקין וא' ריבלין, תולדות חכמי ירושלים, חלק ג', ירושלים תרפ"ט, עמ' 116-119; וכן מ"ד גאון, יהודי המזרח בארץ ישראל, ירושלים, תרצ"ח, עמ' 685-686.
 - 2 צבי מאשקאוויטש, חיי הרש"ש והחברייא קדישא, ירושלים תשכ"ט; ר' ברוך שם, אור הרש"ש: חייו ופועלו של איש האלוקים... מורינו ורבינו רבי שלום מזרחי (ידידע) שרעבי, הלוא הוא הרש"ש הקדוש, ירושלים תשנ"ח; א' חייבי, ענק הרוח, ירושלים תשמ"ז.
 - 3 י' מאיר, רחובות הנהר – קבלה ואקזוטריה בירושלים (תרנ"ו-תש"ח), ירושלים תשע"א (להלן מאיר, רחובות הנהר); P. Giller, *Shalom Shar'abi and the Kabbalists of Beit El*, Oxford 2008 (להלן גילר, שלום שרעבי); א' בשן, אלמנת רבי שלום שרעבי: תעודות חדשות, אסופות, ו (תשנ"ב), עמ' קנא-קנט.

...הנה מצינו לגדול בתורה וחסידות, המפורסם בקבלה, רב שר-שלום שרעבי ז"ל, אשר אמרו עליו כי הבטחה שהבטיח רבנו האריז"ל לתלמידיו כשהיה טובל בתוך הטבילה כשהולכיכוהו לקברו, שאמר להם: אם תזכו, אבוא אליכם פעם אחת, כי בא להם הרב הארי ז"ל בגילגול ברבנו שלום שרעבי זיע"א...⁴

תפיסה זו מעמידה את שיטתו של הרש"ש כשיטה הלגיטימית היחידה בפרשנות של תורת האר"י וביצירה על אודותיה, ואף מוציאה מכלל לגיטימיות פרשנות של דברי האר"י בדרך אחרת או פרשנות החולקת על הרש"ש.

ישיבת המקובלים בית אל ייסדה רצף מנהיגות קבלית של ראשי ישיבה, שהנהיגו את קהל הלומדים או המכוונים, מקובלים המתפללים לפי תורת הכוונות. חלקם אף כתבו ספרי כוונות וחיבורים קבליים. פעילותה של הישיבה החלה כאשר ייסד הרב גדליה חיון בירושלים, בשנת התצ"ז (1737), ישיבת מקובלים שנקראה בתחילה בשם 'מדרש חסידים'. אחר כך שונה שמה לישיבת המקובלים בית אל. פעילותה נמשכת עד לימינו, שגם בהם אפשר למצוא מנייני מכוונים במרכזי קבלה שונים: בירושלים, בצפת, בבני ברק ובמקומות אחרים. המכוונים רואים את עצמם כתלמידי הרש"ש ומתפללים מסידור כוונות לפי שיטתו.

בספר **דברים בגו**⁵ מתאר גרשם שלום את התרשמותו אחרי ביקור בישיבת בית אל. הוא מציין, כי 'מה שנשאר מהקבלה בבית אל היה משהו הדומה ליוגה. היה לי הרושם שיש לי עסק עם קבוצה של מבצעי פרקטיקות של יוגה לפי נוסח יהודי בארץ ישראל'.⁶ גם הוא מציין את המקום המרכזי של קבלת הרש"ש: 'יש שהם נחשבים גם בעיני בעלי הקבלה היושבים בתפוצות הגולה למוסמכים ולמוכשרים ביותר לפרש תורה זו... השיטה היחידה בקבלה שיש לה במידה ידועה עוד חיים משלה היא זו קבלת ר' שלום שרעבי ממקובלי תימן שחי בירושלים במאה ה'ח'.⁷

שלום מתייחס להקשר ההיסטורי של תורת הרש"ש כאשר הוא מתאר את המגמות בעולם הקבלה, לאחר עלייתה ונפילתה של השבתאות, ורואה בתורתו גישה אשר מחזירה את הקבלה לתחום האזוטרי. זאת, תוך שהיא מוותרת על כל ניסיון ליצור תנועה המונית ועל ההיבטים הפופולריים של קבלת האר"י ומשיבה את הקבלה מרשות הרבים לרשות היחיד הנזירית למחצה של המיסטיקן הבודד.⁸

כתבי הרש"ש וכתבי ההולכים בעקבותיו הם טקסטים קבליים קשים ביותר. קשה להיכנס לעולמם הסגור של המקובלים. שלום מציין 'שקשה למצוא ולו חיבור אחד שאדם מן החוץ עשוי להבינו'.⁹ ייתכן שמשום כך וגם מסיבות נוספות, כתבי הרש"ש,

4 הרב ר' חיים פלאג', תוכחת חיים. שאלוניקי, ת"ר-תרל"ד. ראו גם אצל י"מ הלל, ספר אהבת שלום, ירושלים תשס"ב.

5 ג' שלום, דברים בגו: פרקי מורשה ותחיה, תל אביב תשל"ו, עמ' 44.

6 מאיר, רחובות נהר (לעיל הערה 3), עמ' 9.

7 ג' שלום, 'חקירות הקבלה באוניברסיטה העברית', ידיעות האוניברסיטה העברית, 4 (תרצ"ח), עמ' 9.

8 ג' שלום, 'החסידות השלב האחרון', השלב האחרון – מחקרי החסידות של גרשם שלום, בעריכת ד' אסף וא' ליבס, ירושלים, תשס"ט, עמ' 3-4.

9 שם.

שיטתו הקבלית ופיתוח הפרקטיקה של התפילה בכוונות נחקרו מעט מאוד.¹⁰ גם על כוונות האר"י נכתב מעט ביחס למחקרים הרבים שנעשו על מאפיינים שונים של הגותו, כמו גם על חייו ועל מיקומו ההיסטורי, כפי שמציין ספראי בפתח עבודת המחקר שלו בנושא.¹¹ ספראי כתב גם מאמר על הכוונות היומיומיות של האר"י,¹² שבו הוא מבקש לבחון את הכוונות כמעצבות אורח חיים קבלי בהתאמה לשינויים ולתהליכים שעוברים הפרצופים האלוניים במשך היממה.

כתיבת הרש"ש היא כתיבה מקודדת ומוצפנת שנכתבה חלקה בראשי פרקים בלבד – אם מטעמי הסתרה של התורה, שתהיה נגישה רק למעגל פנימי של יודעי סוד, ואם מטעמים של קיצור וכתיבה מתומצתת. במאמר זה אנסה לתאר כמה מושגים יסודיים מתוך כתבי הרש"ש כדי להצביע על שיטתו, וזאת דרך עיסוק בטקסט על 'מיתת המלכים' מתוך תורתו. בחרתי בחלק זה מתוכה בשל חשיבותו ומרכזיותו בתיאור הקבלי ומשום שדרכו אפשר לעמוד על שיטתו באופן כללי. הרש"ש בנה שיטה קבלית מתוך פרשנות של כתבי האר"י. מגמות של פרשנות לדברי הרש"ש מתקיימות כבר מהדורות הראשונים אחרי פטירתו, בספרות שכתבו תלמידיו¹³ וחוג ממשיכי דרכו, ונמשכות עד לפרסומים בשיטתו הנכתבים עד היום. אציג כאן כמה גישות שונות בדיון בהבנת הפרשנות של תורת הרש"ש.

10 פנחס גילר פרסם ספר שעוסק כולו בעניינה של ישיבת המקובלים בית אל (ראו גילר, שלום שרעבי [לעיל הערה 3]). גילר עומד על החשיבות של קבלת הרש"ש, וספרו הוא שילוב בין מחקר היסטורי על השיטה הקבלית של ישיבת בית אל לבין המסורת החיה של המקובלים. הוא מתאר את התופעה התרבותית-חברתית סביב תורת הרש"ש וישיבת בית אל ואת המבנה החברתי של חבורת המקובלים, את הקשר בין המקובלים לקהילה וכן את ספרות השבחים סביב הרש"ש וסוגיות נוספות. מנחם קלוש כתב עבודת דוקטורט המתמקדת בכוונות התפילה של האר"י: M. Kallus, *The Theurgy of Prayer in the Lurianic Kabbalah*, Jerusalem 2000. קאלוש ערך מחקר מפורט על אופי כוונות האר"י ועל יחסו של האר"י לכוונות התפילה, תוך שהוא עוסק במשמעות הכוונות מצד תפקידן בתיקון הקוסמולוגי. אביב"ר ערך רשימה מלאה של כתבי היד שהיו בספרייתו של הרש"ש ותלמידיו בירושלים: י' אביב"ר, קבלת האר"י, כרך שני – עריכות משנת ש"פ ואילך, ירושלים תשס"ח, עמ' 783-784 (להלן אביב"ר, קבלת האר"י ב).

11 א' ספראי, 'תנו עז לאלהים' – הכוונות היומיומיות של האר"י ואורח החיים שהן מעצבות, עבודה לשם קבלת תואר מוסמך בהדרכתם של פרופ' בועז הוס ופרופ' אורי ארליך, באר שבע תשע"א.

12 א' ספראי, "ולואי יתפלה האדם כל היום כולו": הכוונות היומיומיות של האר"י ואורח החיים שהן מעצבות, דעת, 77 (תשע"ד), עמ' 163. במאמר טוען ספראי כי בעבודתי (י' מזומן, 'כוונות ארבעת המעשים שלפני ברכות השחר לרבי שלום שרעבי [הרש"ש]', רמת גן תש"ע), טעיתי בטענה כי אין מקור בכתבי האר"י לארבעת המעשים. בעבודתי הנ"ל בחנתי מה היחס בין מתווה הכוונות שתיאר הרש"ש לכוונות המתוארות בשער הכוונות ובמקור משער המצוות שאליו מפנה הרח"ו מתוך המקור בשער הכוונות. התייחסותי בדיון שם היא אל אותם המקורות מתוך דברי הרח"ו והרש"ש שבהם עסקתי, גם ספראי ציין את בעיית הסתירות והשינויים בין הדרושים ולכן בחר להצטמצם לשער התפילה. היחס בין המקורות השונים בכתבי האר"י והיחס בינם לבין תורת הרש"ש דורש דיון מעמיק בפני עצמו בכל אחת מהסוגיות הקבליות הרבות שהם עוסקים בהן. במאמר זה ניתן לראות התמודדות של הרש"ש עם כמה מקורות מתוך דברי האר"י שאומרים דברים שונים, ומתוכם הוא מגבש עמדה תוך שהוא מכריע בין המקורות השונים.

13 ר' חיים דילה רוזה, תורת חכם, שאלוניקי תר"ח; ר' רפאל אברהם, דברי שלום, ירושלים תר"ג; ר' ששון ן' משה, שמן ששון, שישה כרכים שהתפרסמו בירושלים בין השנים תרכ"ט לתרנ"ו; ועוד.

המושגים הקבליים בכתבי הרש"ש

הרש"ש כמעט אינו מציע הסבר למושגים הקבליים שבתורתו, אלא משתמש במונחים מיוחדים לספרות זו. המפגש בין המקורות הקבליים של תורת האר"י ושל תורת הרש"ש והסידורים שנכתבו בעקבותיהן מתרחש אצל המקובל הלומד את תורת הכוונות כיוון שהוא רואה בכל אלה תורה אחת. לומדי הקבלה בשיטת הרש"ש לומדים את כתביו כהוספות והערות על דברי האר"י וכדרך אל הפרקטיקה המצויה בסידורי הרש"ש. הרש"ש כתב את דבריו על דברי האר"י ומתוך התבססות על כך שהלומד מכיר אותם. לכן אי-אפשר לגשת אל כתביו רק כיחידה עצמאית וגם אי-אפשר להבין אותם באופן זה. אפשר לראות אצל התלמידים ההולכים בדרכו את הטענה שהרש"ש לא חידש בעצמו שיטה קבלית, אלא הסביר את דברי האר"י על ידי כך שירד לעומקם והבין אותם לאשורם:

הנה דע כי באמת נאמן הוא רבינו הרש"ש ז"ל שלא חידש שום דבר מדעתו, או מספרי קבלה אחרים, להוסיף דבר אחד על דברי רבינו האר"י ז"ל. ברם הוא שידד עמקים בדברי רבינו האר"י ז"ל, ולקח כללים אשר נתפרשו להדיא בדברי רבינו האר"י ז"ל... ועוד הוסיף למצוא ולהכריח כללים אשר נתפרשו להדיא מדברי רבינו האר"י ז"ל כללים אחרים אשר לא נתפרשו להדיא, אך הם מוכרחים בלי שום תפונה, ולמד אותם והכריחם מדברי רבינו האר"י ז"ל משלש וארבע מקומות, באופן שהם בברורים בלי שום ספק... ועל פי הכללים המפורשים בדברי רבינו האר"י ז"ל, ועל פי כללים אשר הוליד אותם רבינו הרש"ש זיע"א מדברי מרן רבינו האר"י ז"ל יסד ובנה רבינו הרש"ש כל הבנין שלו ב"נהר שלום" ובסידור הקדוש.¹⁴

תורת הרש"ש היא גישה פרשנית המתרצת ומסבירה את הסתירות שעולות מתוך כתבי האר"י. בתפיסת תלמידיו וההולכים בדרכו, תורתו היא העמקה, ביאור ופירוט של תורת האר"י.

הרב ידידיה חי אבולעפיה, המכונה היר"א, שהיה אחד מראשי ישיבת המקובלים בית אל ותלמידו של רפאל אברהם שלום שרעבי, כותב בהקדמה למהדורה של כתבי הרש"ש שיצאה בדפוס ירושלים על ההכרח ללמוד את דברי הרש"ש למי שרוצה להבין את דברי האר"י. הוא מתייחס לאחד הקשיים היסודיים שלומדי האר"י וממשיכי דרכו, בהם הרש"ש, עסקו בהם לאורך הדורות, באופנים שונים – יישוב הסתירות בין חלקים שונים בתורת האר"י: "...ויבלבל דעתו במעיין המבוכות כולה מקשה באין מבין מסיפא לרישא כשכור בלב ים ואינו יודע איזה דרך ישכון..."¹⁵

לדעתו של היר"א, בשל מורכבותם של דברי האר"י והסתירות שבהם אי-אפשר להבנם מבלי ללמוד אותם יחד עם תורת הרש"ש: '...אכן כל תופס ספר וחפץ לאכול מפרי העץ מוכרח לעבור את הנהר...'¹⁶ היר"א מיצג בכך את תפיסתם של תלמידי

14 הרב יוסף חיים, שו"ת רב פעלים, ירושלים, תשנ"ד, חלק ג, בסוד ישרים, סימן ד.

15 רפאל ידידיה חי אבולעפיה (היר"א) הסכמה לעץ חיים, ירושלים, תרנ"ה.

16 שם.

הרש"ש, שלפיה בלי לימוד והבנת תורתו, אי-אפשר להבין את תורת האר"י. יתרה מכך, לכל הבנה אחרת של תורת האר"י אין מקום והיא בהכרח אינה נכונה.

פרשנות התורה הקבלית של הרש"ש

את ספרות הפרשנות הקבלית שנוצרה בעקבות הרש"ש ניתן לאפיין בשלוש קטגוריות עיקריות: הראשונה היא ספרות המנסה לבאר ולהמשיך את תורתו של הרש"ש במבנה עולמות האלוקות, דרך ההאצלה, הצמצום וכו' וכן באופי הכוונות. הקטגוריה השנייה היא ספרות החולקת על תורת הרש"ש. הקטגוריה השלישית היא ספרות של סידורי תפילה עם כוונות הרש"ש, 'סידור הרש"ש' או 'סידורי האר"י לפי שיטת הרש"ש'. לא כל הספרות הנכתבת בתורת הרש"ש מתפרסמת. בחלקה היא נועדה לקהל הלומדים המצומצם, אשר אינו רוצה להפיץ אותה מעבר לחוג זה.

הרב חיים דילהרוזה היה מראשוני הלומדים בישיבת המקובלים בית אל, אצל הרב גדליה חיון שכאמור ייסד את הישיבה ועמד בראשה. כאשר הרש"ש, שהיה אף הוא מבני אותה החבורה, נתמנה לראשות הישיבה, היה הרב חיים דילהרוזה מבני חבורתו הקרובה. הוא חתום על 'שטרי התקשרות' מהשנים תק"ז, תק"ח, תק"ט, יחד עם הרש"ש ולומדים מקרב החבורה הקרובה בישיבת בית אל. השנה של השטר הראשון אינה ידועה כיוון שהוא ככל הנראה אבד מן העולם, אך קיומו מוזכר בשטר השני.¹⁷ החוקר והמו"ל אברהם משה לונץ מביא מכתבים מהרב חיים דילהרוזה אל שלמה מולכו ומעיד כי מצא אותם בעיזבונו של היר"א, שהיה ראש הישיבה בשנים תקפ"ז-תר"י: 'שבעה המכתבים הבאים מצאתי באמתחת הכתבים של הרב מופלא כקש"ת מו"ה ידידיה אבולאפיה זצלה"ה, רב וראש עדת חכמי הקבלה פעה"ק'.¹⁸ בכמה מכתבים כותב רבי חיים דילהרוזה לרבי שלמה מולכו על אודות מצבו הכלכלי הדחוק ומבקש ממנו עזרה. הרב שלמה מולכו, מחכמי סלונקי ואיזמיר, עלה לירושלים בשנת תק"מ, כשלוש שנים אחרי פטירת הרש"ש. בספרו הוא מצדד בגישה המפרשת את דברי האר"י כפשוטם ויוצא נגד החידושים וההוספות של הרש"ש. מאיר בניהו במאמר על שטרי ההתקשרות של מקובלי ירושלים בישיבת בית אל מציין, בעקבות אברהם משה לונץ, כי בין הרב חיים דילהרוזה לבין הרב שלמה מולכו מאיזמיר התקיימה חליפת מכתבים בעניין העתקת ספרי קבלה.¹⁹

במכתב מציע הרב חיים דילהרוזה לרב שלמה מולכו כי הוא ידאג להעתקה של ספרי קבלה וישגיח עליה לצד ר' יוסף סאמהנון. ספרי קבלה אלו כפי הנראה היו דרושים לרב שלמה מולכו: 'אני וח"ר יוסף סאמהנון מוכנים לעו"ד [לשים עין ודעת] שלם. גם לרבות שיכתוב איזה ספק, או איזה דבר שיהיה אני מוכן לשרתו...'²⁰ העתקת

17 מ' בניהו, 'שטרי ההתקשרות של מקובלי ירושלים', אסופות, ספר שנה למדעי היהדות, ט, ירושלים, תשנ"ה, עמ' ט-קכח (להלן בניהו, 'שטרי ההתקשרות'); וכן ש"ח קוק, עיונים ומחקרים, ספר שני, ירושלים תשכ"ג, עמ' 153-157.

18 בניהו, 'שטרי ההתקשרות', עמ' כז-כח.

19 שם.

20 א"מ, לונץ, ירושלים, ד (תרנ"ב), מכתבים בודדים, עמ' 105 (להלן לונץ).

ספרי קבלה הוזכרה במכתב כהצעה של דילהרוזה למולכו, אבל עניינו של המכתב הוא תמיכה כספית שמבקש ממנו דילהרוזה. ההצעה להעתקת ספרי קבלה היא למעשה הצעה לתמורה מסוימת עבור התמיכה הכספית, תוך שהוא מסביר את מצבו הכלכלי ומתאר מדוע היא דרושה לו. שלמה מולכו היה גבאי קופות א"י באיזמיר בסוף המאה הי"ח ותמך כלכלית במקובלי ירושלים.

בניהו כותב שספרי הקבלה שמציע הרב חיים דילהרוזה להעתיק עבור הרב שלמה מולכו 'ודאי שהיו כתבים אלה מקבלת האר"י שנמצאו בירושלים דווקא',²¹ אך ייתכן גם שאלו כתבים של הרש"ש או של חכמי בית אל האחרים, שמולכו נצרך להם. זאת לצורך הספר שמן זית זך שפרסם בסלוניקי בשנת תקל"ט (1778), שעניינו ויכוח שלו עם גישתו של הרש"ש בפרשנות דברי האר"י והצגתה של גישה שונה. כתבי הרש"ש היו מצויים אצל הרב שלמה מולכו מכתבי יד. מהדורת הדפוס הראשונה שלהם יצאה לאור בסלוניקי בשנת תקס"ו (1806), דהיינו כעשרים ושמונה שנים לאחר יציאתו של הספר שמן זית זך. חלק מהתפוצה של כתבי הרש"ש השונים הייתה סמוכה לכתבתם, באיגרות שנשלחו משיבת המקובלים בית אל למרכזי הקבלה השונים, וכן על ידי הרש"ש עצמו וחברים נוספים מבני החבורה בישיבת המקובלים בית אל, שהיו שליחים שד"רים, כמו תלמידיו החיד"א ובנו ר' יצחק חזקיה.²² הקשר בין חבורת המקובלים בישיבת בית אל בירושלים לבין מרכזי הקבלה השונים הוא מעניין וחשוב להבנת הספרות הקבלית שנכתבה בעקבות הגישה הקבלית שפיתח הרש"ש. בהקדמה למהדורה של הספר תורת חכם, שיצאה לאור בשנת תשס"ה, כותב הרב בן ציון מוצפי, כי מלבד קשרי המכתבים, הרב חיים דילהרוזה היה אצל הרב שלמה מולכו בסלוניקי, והאחרון העתיק את מגוריו לירושלים בערך בשנת תק"מ:

בהיות רבנו בעיר סאלוניקי, נוצר קשר ידידות מיוחד בינו לבין אחד מגדולי החכמים בסאלוניקי ומהמופלאים שבאותו הדור, המקובל האלוף הרב שלמה ב"ר דוד מולכו זצ"ל, מצאצאי ר' שלמה מולכו זצ"ל... שנהרג על קידוש השם במונטובה בשנת רצ"ב... נינו – ר' שלמה מולכו מסאלוניקי, נודע כגאון בתורת הפשט והקבלה, חיבר ספר 'שמן זית זך', 'שמן משחת קודש', 'שמן המור', ונודע כבעל השמנים. הוא היה בעל לב חם ודואג לעניי עמו, עסק בתורה ובגמילות חסדים... הוא שימש כגזבר הקדש למען כוללות ירושלים וחברון... קיים קשר מכתבים הדוק עם רבנו חיים דילה רוזה, עם ידידו הגאון מהרי"ט אלגאזי, ר' אביגדור עזריאל ור' יעקב חזן ועוד מחכמי ירושלים. בערך בשנת תק"מ נדבה רוחו ועלה לשכון בירושלים עיר הקודש. פה ישב והגה בתורת הסוד עם ידידו ורועו משכבר הימים רבנו חיים, ונפטר בירושלים ו' חשון תקמ"ח.²³

הרב משה הלל פרסם איגרת חשובה מכתב יד, שלא הייתה מוכרת, ואותה כתב הרב

- 21 מאיר בניהו, שטרי ההתקשרות של מקובלי ירושלים, אסופות, ט, ירושלים תשנ"ה, עמ' כז-כח.
- 22 משה חלמיש, הקבלה בצפון אפריקה למן המאה הט"ז, הוצאת הקיבוץ המאוחד, בני ברק, תשס"א, עמ' 202 הערה 531.
- 23 בן ציון מוצפי, מתוך ההקדמה למהדורה של הספר תורת חכם, ירושלים תשס"ה, עמ' 26.

יום טוב אלגאזי אל הרב שלמה מולכו בשנת תקל"ז בעניין הכוונות בשנת השמיטה.²⁴ הרב יום טוב אלגאזי, ראש ישיבת המקובלים בית אל לאחר פטירת הרש"ש, היה חתום על שטרי ההתקשרות עם הרש"ש והיה אחד מבני החבורה הקרובה של ישיבת בית אל. איגרת זו וגם אלו שנכתבו אחריה, בעניין השמיטה ובעניינים נוספים, מעידות על הדיון החי והתוסס בין ישיבת המקובלים בית אל לבין מרכזי קבלה שונים:

...לאחרונה נתוודענו לקיומה של האגרת החדשה שלפנינו שנכתבה בידי ר' יום טוב אלגאזי ונשלחה אל עמיתו ר' שלמה מולכו, ובה פרטים חדשים בנושא סדר הכוונות בשנת השמיטה. מתוכנה מובן כי היא נשלחה עוד בשנת השמיטה של שנת תקל"ז, סמוך לאחר פטירתו של הרש"ש. ודעתו אז עדיין הייתה נוטה לנהוג כמסקנתו האחרונה של הרש"ש, ומדבריו מובן שכך נהגו באותה שנה גם שאר החסידים. בראשית דבריו בעניין ציין כי למסקנתו האחרונה הגיע הרש"ש לאחר עיון ויגיעה רבה כמחצית השנה קודם שנת השבע: 'וכמעט שכל ימי הקיץ שעבר עמד ברוח מבינתו ע"ז, ולבסוף הסכימה דעתו דעת עליון לחזור בו מסברתו הראשונה, ומיום ראש השנה ואילך התחיל לעשות מעשה'.²⁵

הדיון בין המקובלים שלאחר הרש"ש, בשאלה אם לדעתו היה צריך בפועל לכוון בשנת השמיטה או להימנע מלהתפלל בכוונות, נמשך מאז פטירתו בשנת תקל"ז (שהייתה שנת שמיטה) עד לדיון של המקובלים בימינו. הרב יעקב משה הלל כתב את הספר **ושבתה הארץ**, העוסק בדעות השונות בין המקובלים בעקבות הרש"ש בעניין הכוונות בשנת השמיטה:

אשר כידוע שמרן הרש"ש ז"ל הנהיג בבית מדרשו של ש"ם בית אל ימצאנו במשך כמה שמיטות, כפי מנהג אחד, ושוב בשנה האחרונה לחייו חזר בו מזה ונהג באופן אחר. וכבר דנו בזה תלמידיו ותלמידי תלמידיו, ונכתבו בעניין זה כמה תשובות המצדדים למצוא פתרונים, זה אומר בכה וזה בכה...²⁶

המקור הראשון שאליו מתייחסים המקובלים בדיוניהם הוא איגרת אחרת של הרב יום טוב אלגאזי, שנכתבה לקראת שנת השמיטה תקמ"ד, כשבע שנים לאחר פטירת הרש"ש. האיגרת הזו הובאה בספר דברי שלום, של נכדו של הרש"ש רפאל אברהם שלום שרעבי.²⁷ מסקנתה בעניין הכוונות בשנת השמיטה הפוכה מזו של האיגרת הראשונה משנת תקל"ז. הרב משה הלל מציין את ההסבר השונה לסיבה הרוחנית לפטירתו של הרש"ש המופיע בשתי האיגרות של הרב יום טוב אלגאזי, בהתאם למסקנות השונות בעניין הכוונות בשמיטה:

24 מ' הלל, 'אגרת חדשה בענין סדר הכוונות בשנת השמיטה', מן הגנוזים, ספר שישי, מודיעין עילית תשע"ה, עמ' פא-צא (להלן הלל, 'אגרת חדשה').

25 שם, עמ' פא.

26 י"מ הלל, **ושבתה הארץ**, ירושלים תשס"א, עמ' 8 (להלן הלל, **ושבתה הארץ**).

27 רפאל אברהם שלום שרעבי, **דברי שלום**, ירושלים תרמ"ג, עמ' יז-יח.

מעניין הוא ההסבר אותו מציע מהריט"א בסיום דבריו לעיתוי פטירת הרש"ש בשנת השמיטה סמוך לאחר שחזר בו מדעתו הראשונה: 'ולפי הנראה מאת ה' היתה זאת לעורר אותו מן השמים בענין זה סמוך לפטירתו לבל יצא דבר תקלה ע"י [על ידו] לדורות'. כמובן שעם מסקנתו ההפוכה, או השונה, שפרסם בשנת השמיטה הבאה, הוצרך מהריט"א ליתן גם הסבר הפוך לעיתוי פטירת הרש"ש, ולפיה: 'חסרון ענין הכוונות באותה שנה (תקל"ז) גרם לכבות נר ישראל על הלקח ארון האלהים ועונות הדור גרמו להכניס בלבו (של הרש"ש) פקפוק שלא לכיין כמנהגו הראשון'.²⁸

בתשובה משנת תקמ"ד מציין הרב יום טוב אלגאזי כי מסקנתו בעניין הכוונות בשנת השמיטה נקבעה 'בהסכמת כל החברים יצ"ו, ובפרט מוהר"ר חיים דילה רוזה יצ"ו עלתה הסכמתנו לעשות כמשפט הראשון'.²⁹ מהערה זו ניתן ללמוד כי ייתכן שהרב חיים דילהרוזה היה הסמכות העליונה בתוך חבורת המקובלים בישיבת בית אל לאחר פטירת הרש"ש, אף על פי שלא עמד בראשה.³⁰ מלבד הפרטים החדשים העולים מהאיגרת, הנוגעים לסוגיית סדר הכוונות בשנת השמיטה, הרב משה הלל מתייחס גם לידיעות ההיסטוריות הנוגעות לתולדות ישיבת המקובלים בית אל העולות ממנה, כמו למשל מינויו של הרב יום טוב אלגאזי לראשותה לאחר פטירת הרש"ש:

עוד נכללו באגרת שלפנינו כמה בראשית דבריו מפרט ר' יום טוב אלגאזי מדוע הסכים לשאת על שכמו את עול הנהגת המדרש, ומדוע לא נבחר ר' חיים דילה רוזה להמנות בראש כמצופה: 'ויען כי עגמה נפשי לאמר איך יתבטל המדרש הקדוש הזה, והרב כמהר"ח דילה רוזה תשש כחו הרבה מאד מרוב היסורים אשר באו עליו ואין בו כח כלל ועיקר לקבל עול זה עליו כי אפילו בתפילת שחרית אינו יכול לבוא לבית המדרש כי אם דוקא במנחה וערבית, והנה כי כן הקדשתי גופי לשמים לעמוד לשרת בשם ה' במקומו ככל אשר יבוא מידי כפי יכולתי, אף כי ידעתי כי איני כדאי וראוי לכך, ואולם בטחתי בזכות הרב ז"ל כי זכותו יגן עלי, יען אחד מהטעמים שנכנסתי בענין זה הוא כדי לרחם על בניו כי נשארו בלי משען ומשענה, אולי יהיה להם מזונות מהכנסת בית המדרש, ומובטחני כי [חפץ] ה' בידי יצלח'.³¹

הדברים העולים מאיגרת זו של הרב יום טוב אלגאזי על אודות מצבו של הרב חיים דילהרוזה מתאימים לתיאור העולה ממכתביו של האחרון לרבי שלמה מולכו, על מצבו הכלכלי הדחוק ועל מצב בריאותו הרופף.³²

- 28 הלל, 'אגרת חדשה' (לעיל הערה 24), עמ' פג.
- 29 הלל, 'אגרת חדשה' (לעיל הערה 24), עמ' פג.
- 30 הלל, ושבחה הארץ (לעיל הערה 26), עמ' יב.
- 31 הלל, 'אגרת חדשה' (לעיל הערה 24), עמ' פג.
- 32 לונץ (לעיל הערה 20), עמ' 104-106.

ספרו של הרב חיים דילהרוזה תורת חכם, שהתפרסם בסלוניקי בשנת תר"ח, נחשב לאחד מהספרים החשובים העוסקים בקבלת הרש"ש ולביאור לתורתו, אם כי ניתן לראות בכמה וכמה מקומות כי פרשנותו שונה מזו של הרש"ש ואף הפוכה ממנה. לדוגמה, לפי גישתו של הרש"ש אין לכוון בימי ספירת העומר בתפילות, אלא לכוון רק את כוונות ספירת העומר עצמה.³³ בשונה ממנו כותב הרב דילהרוזה, כי לדעת הרש"ש יש לכוון בימי ספירת העומר גם את כוונות התפילה.³⁴

ספרי קבלה שונים ההולכים בדרכו של הרש"ש התייחסו לגישתו של הרב חיים דילהרוזה בספר תורת חכם. למשל, ר' ידידיה רפאל אבולעפיה כותב על דילהרוזה בהקדמה לסידור הכוונות שלו, סידור היר"א: 'הממנו יפלא כל דבר וכל רז לא אניס ליה, וכך המבקר את ספרו הקדוש יודע כי לא קם כמוהו בדומים מי שהעמיק והרחיב להבין עומק דעתו של מורנו הרב [הרש"ש].'³⁵ הספר אפר יצחק, של ר' אהרן רפאל פיריו, הוא ביסודו הערות, מקורות והגהות על הספר תורת חכם. גם בספר מעיל אליהו של הר' אליהו מני יש פרק העוסק בספר תורת חכם. בתקופתנו ייסד הרב יצחק מאיר מורגנשטרן את בית המדרש תורת חכם שפועל בירושלים, ובו נוהגים על פי דרכו של רבי חיים דילהרוזה. הרב מורגנשטרן התייחס לפער בין הדברים שכותב דילהרוזה לבין אלו של הרש"ש:

בכמה מקומות נראים דברי התו"ח סותרים דברי רבו הנה עינינו הרואות לרבינו התורת חכם שבכמה מקומות מסיק בדעת מרן היפך מדברי מרן עצמו בנהר שלום ובסידורים, וכדמצינו כיוצא בזה בענין הכוונות בימי העומר... והנה אחד הרוואה ואחד השומע ידמו בעיניו אלו הדברים כפליאה נשגבה, דנמצא דברי רבינו התורת חכם בדעת רבו סותרים דברי הרב עצמו... איברא, דעת לנבון נקל שלא יתכן כלל כדבר הזה שיבא רבינו התורת חכם לסתור דברי רבו, ואף כגון היכא שנדמה מתוך דבריו שבא לחלוק על הפשט, אין הדברים כן כלל וכלל, דודאי שלא יבוא התלמיד לסתור חלילה דברי רבו ולעקור הפשט ממקומו.³⁶

בשונה מגישתו של הרב שלמה מולכו בספר שמן זית זך, החולק על שיטת הרש"ש באופן עקבי ואף מוצהר, הגישה לגבי גישתו של הרב חיים דילהרוזה היא שהוא פרשן של הרש"ש שמציג שיטה בהבנת דבריו ובהסברתם. במקומות שבהם נראה כי הוא כותב דברים שונים מאלו של הרש"ש, הגישה הרווחת בספרות המקובלים בעקבות הרש"ש היא שפרשנותו של הרב חיים דילהרוזה היא פרשנות מקורית ולכן, על אף שהרש"ש אמר בפירוש דבר מסוים, כוונתו הייתה בעצם הפוכה, ולכן גישתו של דילהרוזה למעשה מתאימה לזו של הרש"ש, אף שהיא נראית שונה ממנה או סותרת אותה.

33 נהר שלום, דף לב ע"ב.

34 ר' חיים דילה רוזה, תורת חכם, שאלוניקי תר"ח, דף קמג ע"ב-קמד ע"א.

35 רבי ידידיה רפאל אבולעפיה, הקדמה לסידור היר"א, אות ל"א.

36 יצחק מאיר מורגנשטרן, שו"ת ים החכמה, תשובות בהלכה ומערכות בקבלה, הוצאת מכון ים החכמה שע"י ישיבת תורת חכם, ירושלים, תש"ע, סי' ד (עמ' צו ואילך).

שיטתו הקבלית של הרש"ש בהבנת כתבי האר"י כפי שהיא באה לידי ביטוי בתיאור הקבלי של שבירת הכלים

הספר רחובות הנהר פותח בטענה קבלית לגבי השתלשלות העולמות והתרחשות התהליך המכונה במושגים הקבליים 'שבירת הכלים', שהוא חלק מהמיתוס של מיתת מלכי אדום, המופיע בחלק מהמקורות גם בשם 'מיתת המלכים'. הרח"ו והרש"ש מתארים כי שבירת העולמות קרתה בעולמות העליונים עוד לפני בריאת האדם. הרש"ש מתאר שתכלית בריאת האדם היא לתקן את עולמות האלוקות הללו, שקדמו לה.

בחרתי להביא את העיסוק בטקסט על 'מיתת המלכים' בשל חשיבותו ומרכזיותו בתיאור הקבלי. להכרעה בסוגיית 'מיתת המלכים' ישנה חשיבות רבה כיוון שהיא עוסקת בשאלת ראשיתו של העולם כמו גם בשאלת תכליתו, מתוך ההכרה שהבנתו של המצב הראשוני והבלתי מתוקן שבו עמד העולם בראשונה תוביל גם להבנתם של היסודות הנצרכים לתיקונו ולהעמדתו. ייתכן שזו הסיבה לכך שהרש"ש פותח את ספרו בסוגיה קבלית זו של 'מיתת המלכים' ו'שבירת הכלים'.

הסוגיה הקבלית של מיתת המלכים היא כעין 'סיפור מסגרת' ומתארת את תפקידו של האדם בעולם, יחד עם סוגיות נוספות הקשורות לתיאור זה כמו הפרשנות הקבלית לחטא אדם הראשון. סוגיית מיתת מלכי אדום מתארת כי על האדם לתקן את המציאות של 'שבירת הכלים' ואת חטא אדם הראשון ועל ידי כך לתקן את העולם ולהביאו למצב ההרמוני אשר קדם לשבירה. התיקון נעשה על ידי התפילות, המצוות והכוונות הנלוות אליהן. אתאר להלן את הדיון של הרש"ש בסוגיית 'מיתת המלכים' המופיעה אצל האר"י ובהבנה שהוא מגבש מתוך הדברים, ואחר כך אתאר את הדרכים שבהן התייחסו פרשני הרש"ש לדרך שהציע לפירוש סוגיה זו.

בתורת האר"י, התיאור הקבלי על 'מיתת המלכים' הוא תהליך שקדם לבריאת העולם. מבלי לרדת לפרטי הפרטים ולמקורות השונים בכתבי האר"י, התיאור הכללי משרטט מהלך שבו הספירות שבעולם התוהו קיבלו אור בעוצמה שלא יכלו להכיל, וכתוצאה מכך נשברו ונפלו. תהליך זה התרחש בעולם הנקודים, הנקרא גם 'עולם התוהו'. רסיסי הספירות שנשברו בזמן 'שבירת הכלים' נפלו והפכו ל'קליפות'. בתהליך התיקון, שהתרחש לאחר מכן, נוצרו מחדש הספירות בעולם האצילות וקיבלו את האור שלאחר הצמצום, שהוא ברמת עוצמה נמוכה יותר, המאפשרת להן לעמוד בהארה כזו מבלי להישבר. דרכן החלה השתלשלות העולמות מעולם האצילות, עד שבקצה התהליך נוצר העולם הגשמי, הנקרא 'עולם העשייה', שלפי המתואר מעורב מהשברים שהפכו לקליפות ומרפ"ח ניצוצות של קדושה שנתפזרו.

כדי להבין את דברי הרש"ש, יש צורך להבין את הרקע של הרעיון הקבלי המתואר כ'מיתת מלכי אדום' ואת המושג 'שבירת הכלים' בקבלת האר"י. 'מיתת מלכי אדום' ו'שבירת הכלים' הן מושגים יסודיים החוזרים בכתבי הרח"ו במקומות שונים ומתגלגלים מכתבי קבלה מוקדמים יותר. בזהרה, מיתוס 'מיתת מלכי אדום' הוא מיתוס מרכזי, המופיע בספרות האדרות ארבע פעמים ומהווה בה סיפור תשתית.³⁷ נבחנו גם הופעת

37 על ספרות זו ראו: ג' שלום, זרמים ראשיים במיסטיקה היהודית, תל אביב 2016, עמ' 171-260; הנ"ל, פרקי יסוד בהבנת הקבלה וסמליה, ירושלים תשל"ו, עמ' 186-186; י' ליבס, 'המשיח של הזהרה: לדמותו המשיחית של ר' שמעון בר יוחאי', הרעיון המשיחי בישראל: יום עיון לרגל מלאת שמונים שנה

הרעיון הזה בתורת האר"י³⁸ והקשריו הענפים בספרות הקבלית בפירושו של הרמ"ק את 'מיתת מלכי אדום' ביחס לפירושו של האר"י³⁹ ישעיה תשבי, בספרו תורת הרע והקליפה בקבלת האר"י, מסביר כי לפי קבלת האר"י, התהוות הרע ופעולתו כרוכות בשבירה. תשבי מתאר כי בכתיב הרח"ו אין שום מציאות לשורשי הרע, בהתרחשות הצמצום של אור אינסוף ובתחומים רחבים של הישויות האלוהיות שבאו לידי קיום וגילוי מהיווצרותו של חלל הצמצום. שורשיו של הרע מתחילים בשבירה שמתרחשת ב'עולם הנקודים':

עיקר הסיבוך הוא במאורע השבירה. בשלב אחד בהקמת עולמות האצילות האלהיים – בעולם הנקודים – מתעכב ומופרע התהליך הכפול של צמצום ואצילות. שטף האור האלוהי פורץ את סכריו והכלים שהותקנו לקליטת האור נשברים ונופלים למטה. מכאן ואילך מתרחש הכל תוך מאמצים לחידוש הבנין ולתיקון ההריסה. ולא רק הבנין האלהי שבו נתרשה השבירה נתמוטט, אלא גם העולמות התחתונים שהיו גנוזים בתוכו נפגעו, וגם התהוותם היא בדרך התיקון.⁴⁰

תשבי, כמו הרש"ש, מתאר כי במקורות השונים בתורת האר"י מתוארת 'שבירת הכלים' בדרכים שונות. וכך הוא מסביר זאת:

מאורע השבירה מוסבר במקורות בצורות שונות. ניתוח ההסברות השונות בשאלה מרכזית זו עלול להפיץ אור בהיר על המניעים השונים הפועלים בקבלת האר"י. אמנם ברב המאמרים מופיעות כמה הסברות ולפעמים אפילו כולן ביחד, ומתעורר הרושם שאינן אלא חוליות-חוליות בשרשרת ההגיונית של הסברה אחת. אולם קישור זה טעון בדיקה מעולה ויש לקבוע אם ובאיזו מדה מתמזגות הסברות השונות מזיגה אמיתית. לפיכך מן הראוי להתבונן תחילה בכל גורם וגורם לחוד ולבדוק אחר כך את יחסם זה לזה.⁴¹

תשבי מגיע למסקנה, כי בקבלת האר"י נצטייר מיתוס קתרטי נועז, שיש בו מעין

לגרשם שלום, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, ירושלים תשמ"ב, הביא לדפוס שמואל ראם, עמ' 87-236; הנ"ל, 'כיצד נתחבר ספר הזוהר', מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, ח (ספר הזוהר ודורו) (תשמ"ט), עמ' 15-20; א' הר שפי, מלכין קדמאין: בריאה והתגלות בספרות האידרות של הזוהר, לוס אנג'לס 2014; הנ"ל, 'מלכין קדמאין': מיתוס מלכי אדום בספרות הזוהרית, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, רמת גן תשע"א.

38 'תשבי, תורת הרע והקליפה בקבלת האר"י, מאגנס, ירושלים תשמ"ד (להלן תשבי, תורת הרע); י' ירחי, מאמר 'עשרת הרוגי מלכות ומות המלכים' שמכתיבת יד האר"י: היבטים של תורת הגלגול במאות י"ג-ט"ז, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, ירושלים תשנ"ה.

39 א' ליבס, 'קורדובירו והאר"י' – בחינה מחודשת של מיתוס מות מלכי אדום, מעיין עין יעקב: המעיין הרביעי מספר אלימה (ההדירה ב' זק), באר שבע תשס"ט, עמ' לב-ס.

40 תשבי, תורת הרע (לעיל הערה 38), עמ' כח.

41 שם, עמ' לט.

דואליזם קדום סמוי בתוך תוכה של האלוהות, וההתמודדות עם כוחות הרע משמשת בו ציר מרכזי. כך הוא כותב בסוף הספר, בסיכום הדיון שלו:

מבחינה זו אפשר לומר שקבלת האר"י נעוץ סופה בתחילתה... התהליכים האלוהיים מן הצמצום עד השבירה מתרחשים לשם ביעור הרע מתחומי האלוהות, והתהליכים הרוחניים וההיסטוריים מן השבירה ועד הגאולה מכוונים לביטול מציאות הרע בכלל. מתוך אספקלריה זו נראית קבלת האר"י בעיקר כהתלבטות עמוקה וסבוכה בבעיית הרע, העוברת כחוט השני ביריעתה הרחבה.⁴²

בפתיחת הספר נהר שלום מנסה הרש"ש לענות על שאלה שפרשני האר"י עסקו בה בתוך המבנה הקבלי המתואר בכתבי האר"י, והיא היכן וכיצד בדיוק התרחשה 'שבירת הכלים' ואיך מתיישבות השמועות הסותרות בתורת האר"י בעניין זה. בספר מבוא שערים, אחד המקורות שבהם עוסק הרב חיים ויטל ב'שבירת הכלים', הוא השאיר את הסוגיה כשאלה שהוא לא נתן לה תשובה וסיכם ב'צריך עיון':

...אמר הצעיר חיים צ"ע (צריך עיון) אם עניין מלכים אלו שבכל פרצוף מהה' (מהחמשה) היה הכל קודם התיקון א"כ קשיא כי איך בנקובא דז"א היה בה שבעה מלכים אחר צאת ג"ר שבה והרי בפרק א' מחלק ב' נתבאר כי מעולם לא יצא רק הכתר של הנוקבא לבד ואם נאמר כי זה איירי אחד התיקון... וכן אירע בכל אחד מהחמשה פרצופים זה ניחא, כי מלכות דמ"ה כלולה מעשר, אמנם מש"ל, כי יצאו הג"ר שבכל פרצוף קודם שום תיקון רק מתוקנות קצת, זה יורה דאיירי קודם צאת הדר המלך הח', וצ"ע...⁴³

הרב חיים ויטל מתלבט מה בדיוק נשבר ואיפה הייתה השבירה. מקור זה מצוין אצל הרש"ש בפסקה הפותחת של הספר רחובות הנהר, לצד חמישה מקורות נוספים שבהם עוסק ה'רח"ו בסוגיית 'שבירת הכלים'. בחלק מהמקורות שמציין הרש"ש, הוא כותב מקור ספציפי השולח לפרק בכתבי ה'רח"ו: 'כמבואר כל זה באורך בעץ חיים שער ט' פ"ו ופ"ז', ובחלק אחר הוא מציין רק את הספר: 'ובכמה מקומות משער הליקוטים ומשער מאמרי רשב"י'.⁴⁴ הרש"ש מנסה להכריע ולגבש שיטה בהבנת הסוגיה הנדונה של 'שבירת הכלים', מתוך התיאורים במקורות השונים שבדברי ה'רח"ו. בתוך כך שהוא מנסה ליישב בין המקורות השונים, הוא קובע שכן התרחשה 'שבירת הכלים':

ידוע כי ה' נקודות יצאו מעינים דא"ק מבחי' ב"ן וכולן יצאו שלימות כל אחת שלימה בכל חלקי הנקודה ההיא באופן שכל אחת ואחת כוללת ה' פרצופים עתיק וא"א ואו"א וזו"ן וסדר שבירת הכלים היה בכל נקודה ונקודה מהם דכל א' וא' מהם הג"ר עתיק וא"א ואו"א שבו נתקיימו זו"ת זו"ן שבו נשברו. כמבואר

42 שם, עמ' קמג.

43 מבוא שערים, שער ב, חלק ג, פרק ו.

44 נהר שלום, הקדמת רחובות הנהר, דף ב עמודה א.

כל זה באורך בע"ח שער ט' פ"ו ופ"ז ופ"ג משער י"ז ובכמה מקומות משער
הלקוטים ומשער מאמרי הרשב"י ע"ה וכן במבו"ש ש"ב ח"ג פ"ו יעו"ש.⁴⁵

לפי תיאורו של הרש"ש, מתוך העיניים של א"ק יצאו חמש נקודות כאשר בכל אחת
מהן חמישה פרצופים 1. עתיק וא"א; 2. אבא; 3. אמא; 4. ז"א; 5. נוק'. כך שמדובר
ב-25 פרצופים, לפי חישוב של חמש נקודות שבכל אחת מהן חמישה פרצופים. מתיאורו
עולה כי לפי דברי הרח"ו במקורות השונים, ישנן שתי אפשרויות מרכזיות להבין היכן
התרחשה השבירה. לפי האפשרות הראשונה, היא התרחשה בשתי הנקודות התחתונות
מחמש הנקודות שיצאו מתוך עיני א"ק. לפי האפשרות השנייה, השבירה הייתה בכל
חמש הנקודות שיצאו מא"ק בשני הפרצופים התחתונים הנקראים ז"א ונוק'. בשני
המקרים מדובר בשבירה שהתרחשה בעשרה פרצופים – לפי האפשרות הראשונה בשתי
הנקודות הראשונות, כאשר בכל אחת מהן חמישה פרצופים; ולפי האפשרות השנייה
בכל חמש הנקודות בשני הפרצופים התחתונים.

מדברי הרש"ש נראה כי הוא מכריע לפי האפשרות השנייה, זה המובן שהשבירה
התרחשה 'בפרטות'. הביטוי 'בפרטות' מכוון לכך שהשבירה התרחשה בספירות הפרטיות
שבכל נקודה מחמש הנקודות, לעומת 'בכללות', שהן חמש הנקודות עצמן הכוללת
בתוכן פרצוף המורכב מעשר ספירות. אולם ניתן לראות שפרשני הרש"ש לא היו
תמימי דעים בהבנת הדרך שבה הכריע בדברי הרח"ו והציגו אופנים שונים להבנת
דברי הרש"ש בסוגיה. הם משתמשים גם במושגים 'עובי', המקביל למושג 'כללות',
'ואורך', המקביל למושג 'פרטות', כדי לתאר את חמשת הפרצופים שנמצאים בתוך
חמש הנקודות שיצאו מעיני א"ק.

את תיאורו של הרש"ש את עולמות האלוקות והשבירה אפשר לצייר בצורה גרפית.
ברור למה ניסו רבים מהכותבים המאוחרים על תורתו להסביר תמונה מורכבת זו על
ידי עריכת תרשימים, כיוון שכך אפשר לראות את המבנה שהוא מתאר. להלן שלושה
תרשימים, הראשון של הרב שריה דבליצקי, מתוך ספרו **מחשבת בצלאל**,⁴⁶ ובו הוא
מתאר שהשבירה הייתה בשני הפרצופים התחתונים בכל אחת מחמש הנקודות. שני
התרשימים שלאחריו לקוחים מתוך הספר **אילת אהבים** של הרב אייל שהרבני,⁴⁷ תלמידו
של הרב בניהו שמואלי משיבת נהר שלום. שהרבני מצייר שני תרשימים המסבירים
את תיאורו של הרש"ש ומוסיף לידם גם תיאור.

התרשים של הרב דבליצקי, כפי ניתן לראות, הוא פשוט יחסית:

45 נהר שלום, הקדמת רחובות הנהר, דף ב עמודה א.

46 ש' דבליצקי, **מחשבת בצלאל** (פירוש רחב על הקדמת רחובות הנהר), בני ברק תשכ"ה.

47 א' שהרבני, **אילת אהבים** – ביאור לכתבי הרש"ש, ירושלים תשס"ז (להלן שהרבני, **אילת אהבים**).

ציורים לפי מחשבת בצלאל

ציור 1 לעמ' ב'

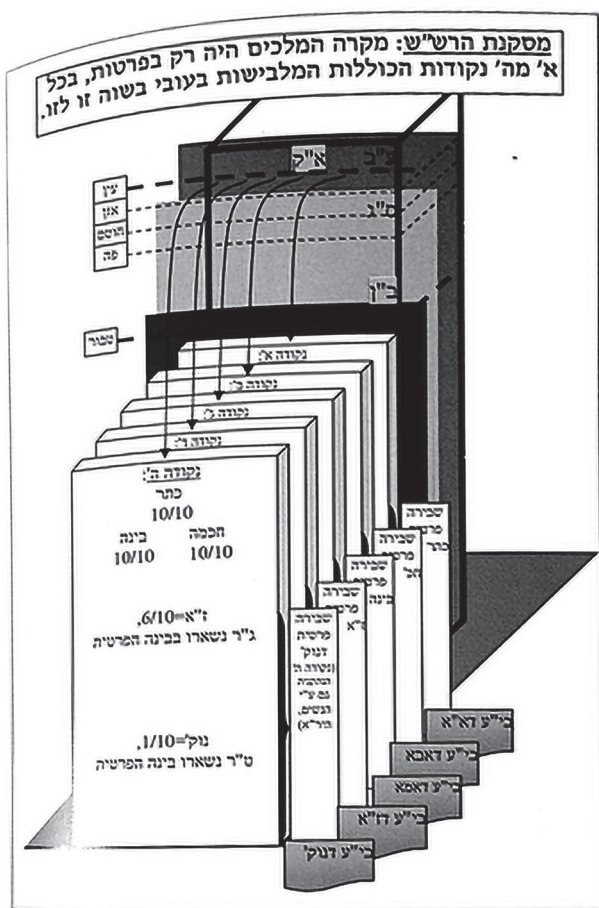
(1) עתיק	(1) אריך	(2) אבא	(3) אמא	(4) ז"א	(5) נוק'
עתיק	עתיק	עתיק	עתיק	עתיק	עתיק
א"א	א"א	א"א	א"א	א"א	א"א
א"א	א"א	א"א	א"א	א"א	א"א
ז"ן	ז"ן	ז"ן	ז"ן	ז"ן	ז"ן

} נתקיימו

} נשברו

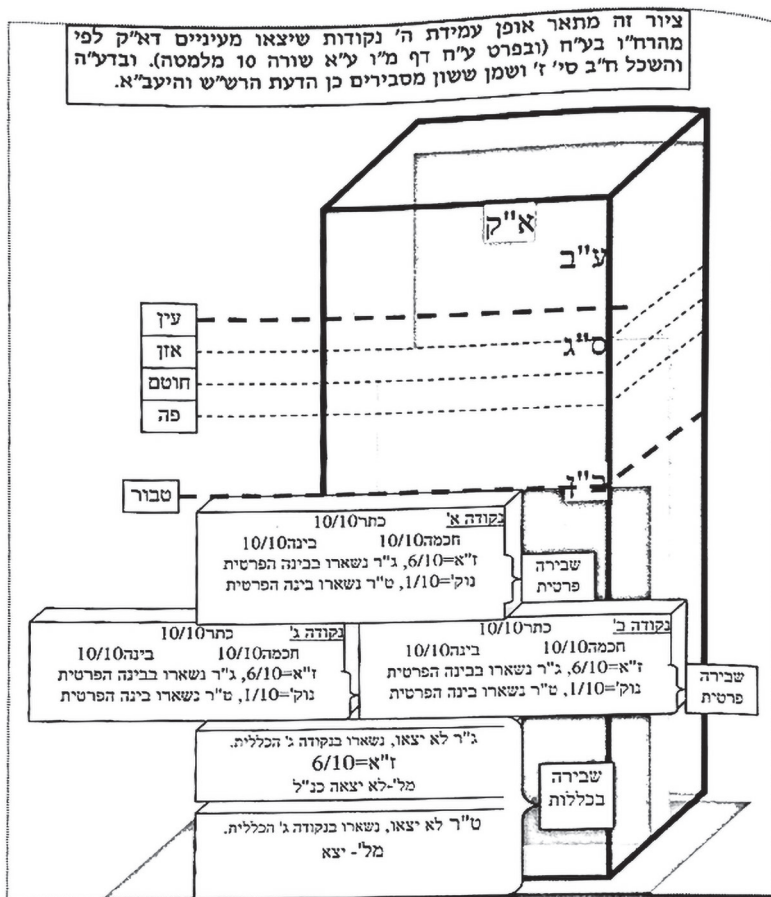
תרשים 1: המקום שבו התרחשה שבירת הכלים במהלך האצלת העולמות. מתוך מחשבת בצלאל הרב שריה דבליצקי. ללא מספר עמוד.

בציור שלפנינו, בשורה הראשונה, כותב הרב דבליצקי את חמש הנקודות שיצאו מעיני א"ק, ומתחת כל נקודה כותב את חמשת הפרצופים שהיא כוללת. הוא מתאר כי שלוש הנקודות הראשונות, הנקראות ג"ר, נתקיימו, ומסמן קו המציין את שתי הנקודות התחתונות הנקראות ז"ן, שהן שנשברו לפי התיאור. התרשימים מתוך הספר אילת אהבים מורכבים יותר מהתרשים שבספר מחשבת בצלאל. כפי שניתן לראות, הם מוסיפים עבור הלומדים אלמנטים ממקורות נוספים ברש"ש, המתארים פרטים נוספים בתהליך 'שבירת הכלים' והשתלשלות העולמות.

וַיִּנֶן בְּאֵת לִנְי חִדָּ עַם
כִּיָּה (עַל רִחוּהָ חִדָּ ב'
עַי) שְׁהִיָּא חִילּוּקִי
דְּעוֹת בִּין הַמַּמְרִישִׁים
הַשּׁוֹנִים בְּעִינֵי עֵמִידַת ה'
הַכּוֹלֵלֹת,
וּבַהֲבַת דְּבָרֵי הָרִשָּׁה
הַבִּיא דְּבָרֵי הַמַּעֲיִל אֵלֵיהוּ
אוֹת ח' כִּיָּה וּמַצָּא,
שְׁכַת שְׁמַלְשׁוֹן זֶה מוֹכֵחַ
שְׁהָ נְקוּדוֹת הַס'
מַבְשִׁיִּים זֶה אֵת זֶה
בְּשׁוּהוֹ, וּבַהֲבַת דְּבָרֵי
מַהְרָשׁ הָהָ נְקוּדוֹת
מַבְשִׁיֹּת בְּאוּרֹךְ, עֵישׁ
בְּאוּרֹךְ רֵאָה צִיּוֹר לִקְמֹן
כִּדְעַת מַהְרָשׁ, וְכִי הָיָא
הַבֵּת הַשּׁמֶן שְׁשׁוֹן
בְּהַקְדַּמַּת רִחוּהוֹ, וְלִכֹּ
הַדְרֵיהָ הַשְׁכֵּל וַיִּכְבֵּא.

תרשים 2: המקום שבו התרחשה שבירת הכלים במהלך האצלת העולמות.
מתוך אילת אהבים מאת הרב אייל שהרבני.⁴⁸

תרשים 3: המשך התרשים של המקום שבו התרחשה שכירת הכלים במהלך האצלת העולמות. מתוך אילת אהבים, הרב אייל שהרבני.⁴⁹

מטרת שני תרשימים אלו, המובאים כאן, ותרשימים נוספים היא 'לתרגם' את דברי הרש"ש לשפה גרפית על מנת להמחיש ולהציג את המקום שבו התרחשה 'שכירת הכלים', לפי הבנת הרש"ש את דברי האר"י. הרש"ש מסביר בפתיחת הספר רחובות הנהר, כי הדברים שכתב הרב חיים ויטל בספר מבוא שערים בעניין השכירה היו בתחילת לימודו של זה עם האר"י, ולכן בשלב זה טרם הבין את הדברים שלמד לאשורם ובשל כך עלתה לו קושיה בדברי האר"י. לא ברור אם אכן הספר מבוא שערים נכתב

בתחילת לימודו של הרח"ו ביחס לספריו האחרים, כפי שטוען הרש"ש. שאלה זו על דברי הרש"ש, המנסים להסביר את עמדת הרח"ו במבוא שערים, מביא גם הרב שלמה מולכו בתחילת ספרו שמן זית זך,⁵⁰ שכאמור נכתב נגד גישתו של הרש"ש ומתעמת עם השיטה שבה הוא מבין את דברי האר"י. בהגהות שכתב הרש"ש על הספר עץ חיים, הוא מתאר את 'שבירת הכלים' באותה הדרך שבה הוא מתאר אותה בנהר שלום ומסביר כי בספר מבוא שערים הרח"ו 'חזר בו':

דע כי מהרח"ו ז"ל חזר בו בספר מבוא שערים (בשע"ב ח"ג פ"ו) וכתב שם שגם השתי נקודות התחתונות, שהם כללות זו"ן, גם הם יצאו הג"ר של כל אחד ואחד ונתקיימו, והז"ת של כל אחד נשברו, באופן שכל הה' פרצופים שווים בזה. וההפרש היה בין זו"ן דכל פרצוף לג"ר של אותו הפרצוף. כי הג"ר דכל פרצוף שהם בחי' עתיק וא"א ואו"א יצאו כ"א בי"ס, אבל הזו"ן של אותו פרצוף יצאו חסרים מג"ר ודוק כי זה אמיתו העניין.⁵¹

מבין התיאורים השונים של השבירה המצויים בכתבי הרח"ו, בתיאור בספר מבוא שערים הוא פותח את הפסקה במילים: 'אמר הצעיר חיים צ"ע'. אולי פתיחה זו נועדה לסייג את הפסקאות הבאות ולציין כי מדובר ברעיונות שהרח"ו כותב מדעתו, בשונה משאר כתיבתו שבה הוא מביא את דברי רבו האר"י. זו יכולה להיות סיבה אפשרית לכך שהרש"ש דוחה את תיאור 'שבירת הכלים' של הרח"ו בספר מבוא שערים ומסביר את דבריו במקורות השונים תוך שהוא עושה שימוש בחלוקה בין 'פרטות' ל'כללות'. מושגים אלה קיימים בתורת האר"י ובעזרתם מסביר הרש"ש שהסתירה בדברי האר"י, שמובילה לקושיה שעמדה לנגד עיניו של הרב חיים ויטל, נפתרת. עוד הוא מסביר כי בכתיבה המאוחרת יותר של הרח"ו, בספרים שער הליקוטים ושער מאמרי רשב"י, הסביר הרב חיים ויטל בעצמו את העניין באמצעות החלוקה בין 'פרטות' ל'כללות', כך שלמעשה, הוא עצמו מיישב בכתביו האחרים את הקושיה שהשאר בצריך עיון' בספר מבוא שערים.

הרש"ש מסכם את הלמדנות בנושא 'שבירת הכלים' במסקנה: 'כי לא בפרטי הה' נקודות בלבד היה מקרה המלכים אלא היה בכל מין י"ס וי"ס דכל פרצוף דפרטי אבי"ע'.⁵² הוא מוסיף במשפט הזה שתהליך השבירה של שני הפרצופים האחרונים, ז"א ונוק', לא התרחש רק פעם אחת, אלא התרחש בכל אחד מארבעת עולמות אבי"ע. בהמשך הקטע הוא מצטט כראיה להבנתו את תפיסת האר"י בעניין מיתת המלכים, מתוך 'דרוש הדעת' של הרח"ו המופיע בשער ההקדמות, דף ס"ה. ציטוט זה מובא גם בסוף הספר נהר שלום, מה שיכול להעיד על החשיבות שמייחס לו הרש"ש. בפתיחת דרוש הדעת מובא כי הוא נכתב על ידי הרב חיים ויטל מתוך הלימוד שלו בעצמו בדברי האר"י ואינו דברים שנמסרו לו מהאר"י:

50 שלמה מולכו, שמן זית זך, שאלוניקי תקל"ט, עמ' ב.

51 הגהות השמ"ש על עץ חיים, שער ט, פרק ו.

52 נהר שלום, הקדמת רחובות הנהר, דף ב עמודה א.

אמר חיים ויטאל, הנני מחבר דרוש יקר הערך בעניין הדעת וזולת זה הדרוש אין שום ידיעה שורשית בענייני הי"ס ואכתוב מה שנראה לעניות דעתי בו מכל אשר עיינתי בספר הזה.⁵³

דרוש הדעת' הוא כעין סיכום של הרח"ו את הדברים שהבין מהתורות שקיבל ממורו האר"י, הוא כותב בו אוסף של כללים ומסקנות בתורת האר"י, בדומה לחיבור 'אדם ישר', שגם בו כותב הרח"ו כללים והקדמות לתורת האר"י. אפשר להבין מכך שחשוב לרש"ש להדגיש שזו אינה רק הבנה שלו את דברי האר"י, אלא שההבנה שהוא מציג היא גם ההבנה של הרח"ו בעצמו את דברי האר"י. הרח"ו מתאר ב'דרוש הדעת' המצוטט את מהלך 'שבירת הכלים' והתיקון. עולה ממנו כי השבירה התרחשה בפרצופי אבי"ע בדרגות התחתונות הנקראות ז"ת, שהן שבע הספירות התחתונות: חסד, גבורה, תפארת, נצח, הוד, יסוד ומלכות, הנקראות גם זו"ן. הרח"ו מתחיל את הדרוש בתיאור כל פרצופי אבי"ע: תחילה יצאו זו"ן ונשברו ואחר כך עברו תהליך של תיקון. הוא לא מזכיר בתהליך זה את הגר", כיוון שלא נשברו, למרות פתיחת הדרוש, המציינת שכל הפרצופים יצאו. התהליך המתואר בתיקון הוא כזה שאל כל נקודה מבחינת ב"ן שיצאה ונשברה, נוספה בתהליך התיקון נקודה מבחינת מ"ה. שם ב"ן הוא מצד ה'גבורות', ואילו שם מ"ה הוא מבחינת ה'חסדים'. אפשר לראות ברעיון הזה שמזכיר את תיאור מיתוס 'מיתת המלכים' בזוהר, שלפיו התרחשה השבירה משום שהמערכת לא הייתה מאוזנת במתכונת ההרמונית של חסד-דין-רחמים, אלא הייתה מורכבת מ'דינים קשים' בלבד ולכן נשברה. הזכרנו ש'דרוש הדעת' הוא כעין סיכום שיטתי של רעיונות שגיבש הרח"ו מתוך כתביו, ובנקודה זו אפשר להדגים זאת. בספר עץ חיים הוא כותב את העיקרון המובא כאן כך:

ונלע"ד ודאי שיצאו י' דמ"ה אלא כיון שעיקר התיקון הוא אל ז' מלכים דב"ן לבד, לכן נזכרו בשם שבעה, אבל ודאי היו כלולים מי"ס, כי גם ג"ר שהם עתיק וא"א ואו"א נתקנו ע"י שם מ"ה כנ"ל.⁵⁴

החלק מ'דרוש הדעת' המצוטט כאן מתאר בתחילתו את תהליך התיקון. הוא פותח בחיבור בין נקודות ב"ן ונקודות מ"ה, שעל ידו נוצר התיקון, ובתהליך השבירה מתאר רק את זו"ן, אם כי בפתיחת הפסקה הוא כותב, כי 'כל פרצופי אבי"ע כלולים מ"ה וב"ן'. ההבדל בין ג"ר הכוללים את עתיק א"א ואו"א, לבין זו"ן, כפי שניתן לראות, הוא שזו"ן נשבר ועבר תיקון וג"ר לא נשברו ולא היו נצרכים לתיקון:

כל פרצופי אבי"ע כלולי' מ"ה וב"ן שהם חסדים וגבורות וכל בחי' משתיהם יש בה נרנח"י שבכל פרצוף ותחלה יצאו ז' מלכים והם זו"ן ז' קצוות שבכל פרצוף בבחי' נפש הנקרא ז' מלכיות שבז' הקצוות מבחינת ב"ן ונשברו ואח"כ באו ז' קצוות של מ"ה מבחי' נפש והמשיכו עמהם נפש דב"ן ונתקנו ואח"כ עד"ז באו רוח ונשמה וחייה ויחידה דמ"ה והמשיכו את רוח נשמה חיה יחידה דב"ן שלא

53 שער ההקדמות, סה עמ' ב.

54 עץ חיים, שער יז פ"ג.

נאצלו עדיין ובאו כולם כלולים בסוד תוספת בז'ן שהם ז' קצוות שבכל כלל ובכל פרט.⁵⁵

בשלב זה, מתוך הלימוד של הרש"ש את סוגיית 'מיתת המלכים', אפשר להצביע על כמה עקרונות המאפיינים את תורתו. הרש"ש כותב על דברי האר"י ומנסה לפתור קושיה שמצויה בהם על ידי חלוקה ופירוט בתוך דבריו, בסוגיה שלפנינו בין 'פרטות' ל'כללות'. הרש"ש גם מסביר שהדברים שכתב הרב חיים ויטל השתנו לפי תקופות לימודו. לפי עמדתו, רעיון מיתת המלכים שנכתב בספר מבוא שערים היה בתחילת לימודו של הרח"ו עם האר"י, ו'עדיין לא נתיישב הענין בלב'. כיוון שלא הבין את הדבר לאשורו, התעוררה אצל הרח"ו קושיה. אולם בדברים שכתב מאוחר יותר, הבין הרח"ו טוב יותר את דברי האר"י וכתב את התיאור של 'שבירת הכלים' באופן פשוט, בלי הקושיה שהייתה לו בתחילת לימודו. בהגהות השמ"ש על עץ חיים כותב הרש"ש, כי הרח"ו חזר בו מדבריו בספר מבוא שערים. הערה זו מתאימה לטיעון של הרש"ש בפתיחת רחובות הנהר, שהדברים שנכתבו במבוא שערים היו 'בתחילת לימודו עם האר"י' וזה"ה שעדיין לא נתיישב הענין בלב'.⁵⁶

התפיסה העולה מתוך הלימוד של דברי הרש"ש היא שלפי תפיסתו, כתיב הרח"ו אינם קורפוס אחד ומגובש. לימודו של הרח"ו עם האר"י וכן כתיבתו את הדברים שלמד עמו מסווגים לתקופות, והוא עבר בהן בעצמו תהליך של הבנה של הדברים שלמד ממנו. לכן הרש"ש מיישב קושיות בדבריו בין מקורות סותרים על ידי החלוקה בין המושגים הקבליים 'פרטות' ו'כללות' או 'פנימיות' ו'חיצוניות', או בהסבר שכל אחת מהאמירות הסותרות מתייחסת לעולם אחר מעולמות האלוקות ולכן אין הן סותרות. הרש"ש מגבש מתוך הקורפוס של כתיבת הרח"ו את התפיסה הנכונה של דברי האר"י להבנתו, כדי שלומד הרצאה להבין אותה תהיה תמונה נכונה ומגובשת. מלבד הבנת ההאצלה, סדר השתלשלות הכוונות וכו', על הלומד להבין אילו מהכתבים הם מהכתיבה הראשונה, הנקראת בשפת המקובלים 'ספרי המהדורה קמא' או בקיצור מ"ק, ואילו מהם הם מהכתיבה השנייה – 'ספרי המהדורה בתרא' או בקיצור מ"ב; מה הרח"ו כתב מתוך הבנתו ולימודו ומה הביא בשם האר"י; וכיצד באלה.

אביב"י בספרו קבלת האר"י מתייחס בין היתר לשיטות השונות בהבנת קבלת האר"י בפירושה. בכרך השלישי של הספר מתייחס הוא לשיטתו של הרש"ש ולשיטתו של הרב שלמה מולכו, החולקת עליו.⁵⁷ לפי אביב"י, הרב שלמה מולכו התנגד לשיטת הרש"ש הכוללת ומפרטת את דברי האר"י באמרו כי ההתפרטות לא נזכרה בדברי האר"י כלל ואינה נצרכת להבנתם. הרש"ש מנסה לפתור קושיות בתורת האר"י על ידי כך הוא מגבש את שיטתו הקבלית ומגיע לחידושים. מולכו, בספרו שמן זית זך, מציע כאמור פרשנות שונה, ולפיה את הקושיות של הרש"ש על האר"י אפשר לפתור בדרך פשוטה. במקומות אחדים הוא טוען כי לא רק שאין לחידושי הרש"ש מקור בדברי האר"י, אלא

55 דרוש הדעת, שער ההקדמות, דף סו, מובא גם בנהר שלום, דף ב.

56 נהר שלום, הקדמת רחובות הנהר, דף ב עמודה א.

57 'אביב"י, קבלת האר"י, כרך שלישי, ירושלים תשס"ח, עמ' 1052-1055, 1066-1068 (להלן אביב"י, קבלת האר"י ג).

שהם גם סותרים אותם. תרומתו של אביב⁵⁸ היא גם בכך שהוא מתאר את תכולתה של ספריית הרש"ש, ותיאור זה נותן בידינו כלי להכרת מקורותיה של שיטתו.⁵⁸ ר' יהוסף אדרעי העתיק כתבי יד רבים בקבלת האר"י אשר מילאו ספרייה זו. הרש"ש כתב הערות בכתב ידו בספרי האר"י שבהם למד, וכתבי יד אלו מצויים בידינו, כך שאפשר לראות את הנוסח שהיה לפניו וכן את הערותיו. אביב⁵⁹ גם מתייחס לגישתו הקבלית של הרש"ש ומציין כי דיונו מזכיר למדנות תלמודית של 'אוקימתא', שהיא בתלמוד אופן של תירוץ קושיות כאשר עולה סתירה בין שני מקורות. ה'אוקימתא' מיישבת את הסתירה על ידי הטענה שאת אחד המקורות יש ליישם במקרים מסוימים בלבד. לפי אביב⁵⁹, על ידי הסבר ב'אוקימתא' מתיישבת הסתירה לכאורה בכתבי האר"י, וכך עושה הרש"ש סדר בדברי האר"י הסותרים. כלומר, תורת הרש"ש היא גישה פרשנית המתרצת ומסבירה את הסתירות שעולות מתוך כתבי האר"י.

אביב⁶⁰ אף מסביר כי החלוקה של הרש"ש למושגים הקבליים, כמו 'פרטות' ו'כללות' או 'פנימיות' ו'חיצוניות', היא שיטתו לתרגם סתירות בכתבי האר"י. הרש"ש מסביר שהדברים הסותרים בדברי האר"י מתכוונים למקומות שונים בתיאור הקבלי – אמירה אחת מתייחסת אל ה'פנימיות' והאחרת אל ה'חיצוניות', ולכן אין סתירה בין הדברים. הוא רואה בהתפרטות של העולמות שתוארו בתורת האר"י את אחד מהיסודות בהבנתו של הרש"ש אותה.

הרש"ש מעלה את הטענה כי אחד המקורות או שניהם עוסקים בהקשר ספציפי של 'פרטות' ו'כללות', ובכך נמנעת החפיפה בין הדינים הסותרים ומתאפשרת ההנחה כי המקורות הסותרים אינם חלוקים אלא כל אחד מהם למעשה מדבר על מציאות אחרת. החלוקה ל'כללות' ו'פרטות' מיישבת בדרך זו את הסתירה האפשרית בכתבי האר"י.

...והוא מחמת שהבין שמקרה המלכים ההוא היה בכללות וגם בפרטות ולכן יצא לו קושיא אבל האמת הוא כי לא היה בכללות רק בפרטות לבד ואז אין קושיא...⁶¹

הרש"ש טוען כי הרב חיים ויטל הבין בספר מבוא שערים כי 'שבירת הכלים' התרחשה גם ב'פרטות' וגם ב'כללות' ולכן נתקל בקושיא. הוא פותר אותה בכך שהוא מחלק בין 'פרטות' ל'כללות' ומסביר שהשבירה התרחשה רק ב'פרטות'. לרעיון של הרש"ש, שמסביר כי יש תפיסות שונות בכתבי הרח"ו לפי הזמן שבו למד והבין את דברי האר"י, אפשר למצוא מקור גם בדברי הרח"ו עצמו, שייתכן כי עליו התבסס הרש"ש בטענתו זו:

...אלו הן הדברים ששמעתי ממורי הק' כמהר"י לוריא וכל דרוש ודרוש יש בו

58 אביב⁵⁸, קבלת האר"י ב (לעיל הערה 10), עמ' 783-784.
59 אביב⁵⁹, קבלת האר"י ג (לעיל הערה 57), פרק כו, עמ' 1051-1074. רעיון זה הוא המשך של ניתוח שמופיע בספרו בנין אריאל: אביב⁵⁹, בנין אריאל, הוצאת משגב ירושלים – המכון לחקר מורשת יהדות ספרד והמזרח, ירושלים תשמ"ז.
60 שם.
61 רחובות הנהר, דף א.

הקדמות וכללים שונים זה מזה מפרטי י"ס דאבי"ע ועלה בדעתי שלא לפרוד ולחלק הדרושי' ולסדר הקדמות וכללות אשר בכל דרוש ודרוש מהם כל הקדמה והקדמה בפ"ע ע"ס י"ס דאבי"ע כי בזה יהיה נקל בעיני המעיין בהם למצוא דברי חפץ תאות מבוקשו. אכן זחלתי ואירא לפי שיש בדרושים הללו דברים רבים אשר הרואה יחשוב שהם דברים המנגדים זה את זה. ולאפס הפנאי לא היה לי זמן אחרי שומעם לשאול את פי מורי זלה"ה. ינחני במעגלי צדק הדרושים האלו ולסלק ולהרים מכשול אשר בהם למאן דעאל ולא נפק, ואם ירצה האדם להעמיק את עמק מחשבתו בהם ולהעמיד על נכון מי הוא אשר ערב לבו להוסיף ולגרוע כמלא אות אחת קטנה כאשר לא שמע ולא קבל מרבו כי עונו גדול מנשוא כנו' בהקדמת הזוהר ובפ' יתרו בפ' לא תעשה לך פסל ובמקום זולתם אשר הרואה דברי זוהר ההמה תסמר שערות בשרו כנ"ז במדרש ע"פ תאלמנה שפתי שקר וכו' יתפרכון ישתתקון כו'. ע"כ עלתה הסכמתי שלא להוסיף ושלא לגרוע כמלא נימא אפי' בענין הסדר בעצמו כאשר שמעתי מפי מורי זלה"ה ואח"כ אחבר מראה מקום כל א' הקדמה בפ"ע בחיבור זה. וזה החלי בעזרת צורי וגואלי ע"כ מכת"י ה"רח"ו זלה"ה.⁶²

ה"רח"ו מתאר כי כתב את הדרושים אשר שמע מרבו האר"י ומציין כי הוא מודע לכך שיש בהם דברים הנראים סותרים. הוא כותב כי הוא רוצה לערוך את התיקונים הדרושים, 'לסלק ולהרים מכשול' עבור הלומדים, ומציין כי הדברים אינם ברורים עד הסוף וכדי להקל על הלומד את ההבנה, אולי היה צורך בעריכת הדברים: 'לסדר הקדמות וכללות אשר בכל דרוש ודרוש מהם כל הקדמה והקדמה בפ"ע ע"ס י"ס דאבי"ע כי בזה יהיה נקל בעיני המעיין בהם למצוא דברי חפץ תאות מבוקשו'. הוא מסביר כי בחר לא לערוך שינוי בהבאת הדברים כפי ששמע אותם מרבו מכיוון שלא היה לו פנאי, אחרי ששמע את הדברים, לשאול את האר"י על אודותיהם, וכדי לא לעשות שינוי ולא להוסיף או לגרוע מהדברים כפי ששמע וקיבל אותם מרבו האר"י. כלומר, הוא לא עשה את עבודת העריכה כדי להביא את דברי רבו באותה הדרך שבה קיבל אותם, ללא שינוי, זאת אף על פי שנראה שיש בדרושים קטעים שיכולים להיות מנוגדים זה לזה. הרב שלמה אלישיב, בעל ספרי הלשם שבו ואחלמה, מחשובי המקובלים בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה העשרים,⁶³ מתייחס לפרשנותו של הרש"ש בסוגיית 'מיתת המלכים' ומביא גם את גישתו של הרב שלמה מולכו וגם את זו של הרב חיים דילהרוזה. בספר הדע"ה⁶⁴ הוא כותב כי פרשנותו של הרש"ש באימוץ חלק מהמקורות שבדברי ה"רח"ו ודחייתו של המקור מתוך הספר מבוא שערים היא גישה דרמטית בהסבר דברי האר"י, והרש"ש 'הרעיש העולם בזה':

62 עץ חיים, הקדמת המהרח"ו.

63 על משנתו של הרב שלמה אלישיב ראו: א' באומגרטרן, היסטוריה והיסטוריוסופיה במשנתו של ר' שלמה אלישיב, עבודה לשם קבלת תואר מוסמך בהנחייתו של פרופ' בועז הוס, באר שבע תשס"ו; ר' וקס, פרקים במשנתו הקבלית של הרב שלמה אלישיב, עבודה לשם קבלת תואר מוסמך בהנחייתו של פרופ' משה אידל, ירושלים, אלול תשנ"ה (להלן וקס).

64 שלמה אלישיב, ספר הדע"ה, דרושי עולם התהו, פיעטרקוב תרע"ב.

והנה הרב הקדוש מהר"ש שרעבי ז"ל בהגהות השמש אשר בע"ח בשביה"כ פ' ו' ז' ובמלכים פ"ה ובאנ"כ פ"ה. הרעיש העולם בזה ודחה האחד מפני חברו ואמר שהעיקר הוא שהיה רק בפרטיות לבד והיה באמת בכל הפרצופים שזה כי יצא כ"א בהגילוי ד"ס כולם והג"ר דכ"א נתקיימו והז"ת דכ"א נשברו. ובספרו רחובות הנהר בתחילתו הנה העמיק והרחיב בזה למאד ובעומק עיונו שם הנה כמעט שהשווה את ב' השמועות יחד ומקשר אותם שיהיו שניהם קיימים.⁶⁵

הרב אלישיב מסביר כי הרש"ש נוקט למעשה את שתי האפשרויות להסבר המקורות הסותרים אצל הרח"ו: הוא גם דוחה את המקור שבמבוא שערים וגם מראה איך המקורות הסותרים יכולים להתיישב זה עם זה על ידי הסבר שלהם כך שמוכן כי הם אינם סותרים. לפי הבנתו של הרב אלישיב את ההסבר של הרש"ש ל'שבירת הכלים', בעזרת החלוקה המובאת לעיל בין 'פרטות' ל'כללות', מתיישב גם המקור בספר מבוא שערים, ואינו עומד בסתירה עם המקורות האחרים:

והרי לנו מבואר כי היה כל מקרה המלכים הן בכללות והן בפרטות והוא ע"פ דברי מהר"ש שרעבי ז"ל וכמו שביארנו וע' עוד בדברינו בהגהות וביאורים שם אות ל"ג ע"ט. והרי נמצא בכ"ז כי אלו ב' השמועות אשר בע"ח ובמבוא ש ומאמרי רשב"י הנז' אין סתירה ביניהם כלל ושניהם הם דברי אלהים חיים אמת.⁶⁶

הרש"ש כותב במפורש בשני מקורות, בנהר שלום ובהגהות השמ"ש, כי הוא דוחה את דברי הרח"ו שבספר מבוא שערים. בנהר שלום הוא מסביר כי הדברים שנכתבו במבוא שערים היו בתחילת לימודו עם האר"י ולכן עדיין לא נתיישב העניין בלבו, ובהגהות השמ"ש הוא כותב כי הרח"ו 'חזר בו'. הרב אלישיב מציין כי הרש"ש דוחה את הדברים שבמבוא שערים, אבל באופן שנראה לכאורה כי אינו מתיישב עם דברי הרש"ש עצמו. עוד הוא מסביר כי לפי דברי הרש"ש, אין סתירה בין המקורות, ושניהם הם דברי אלהים חיים אמת. ייתכן שדחייה של מקור מתוך דברי הרח"ו נראתה לרב אלישיב מרחיקת לכת יתר על המידה, ובשל כך הסביר כי לפי פרשנות הרש"ש, המקורות השונים בדברי הרח"ו מתיישבים ואין ביניהם סתירה. על אף שהרב אלישיב אינו מחויב לפרשנות הרש"ש ואף מצהיר על כך שדרכו של הרש"ש היא פרשנות מסוימת של דברי האר"י ואפשר להבין אותם גם בדרכים אחרות, בסוגיה שלפנינו הוא דוחה את עמדתו של הרב שלמה מולכו בספר שמן זית זך, החולקת על פרשנות הרש"ש. אחת הביקורות של מולכו, וכן של אלישיב,⁶⁷ על הרש"ש היא שפרשנותו את דברי האר"י מורכבת וסבוכה ומוציאה את תורת האר"י מכדי הבנתה הפשוטה. אולם בסוגיה

65 לשם שבו ואחלמה, ספר הדע"ה, חלק א, דרוש ג, סימן ה.
66 שם.

67 ר' שלום אלישיב, ספר לשם שבו ואחלמה, ירושלים תרצ"ה, עמ' ג. חלק ממכתב המצוטט בהקדמת ר' אריה לויין. מובא גם אצל וקס (לעיל הערה 63), עמ' 6; וכן אצל י' מאיר, נפתולי סוד: הלל צייטלין, הרי"ל אשלג והקבלה בארץ ישראל, בתוך ספר רבקה, יהדות: סוגיות, קטעים, פנים, זהויות, עורכים א' מאיר וח' פדיה. באר שבע תשס"ז. עמ' 603.

של 'שבירת הכלים', הרב אלישיב מקבל את פרשנותו של הרש"ש את דברי הרח"ו, ובספר הדע"ה הוא עצמו מסביר את דברי הרש"ש בהבנת דברי הרח"ו. תוך כדי כך הוא מתאר את גדולתו ואת מרכזיותו בפרשנות דברי האר"י וביצירת שיטה קבלית מתוכם:

והנה הרב הגדול מוהר"ר שלמה מולכו ז"ל בספר שמן זית זך. יצא במלחמת ה' וכגבור מזויין בכל כלי קרב מפשטות דברי האר"י"ל המדבר בענין זה. וחולק בזה על כל דברי מהר"ש שרעבי ז"ל ומסיק ואומר כי הם נראים באמת לב' שמועות הסותרים זה את זה וכן קושיית מהר"ח ז"ל אשר נשאר בצ"ע בזה וכן"ל אות ג'. אמנם כפי מה שהסברנו והמתקנו את כל דברי מהר"ש שרעבי ז"ל הנז' לא ראינו (לענ"ד) בדבריו שום קושיא כלל. וכמו שיתבאר עוד עיקר הדברים בזה למטה בסמוך אות ח' ע"ש. ודברי מהר"ש שרעבי ז"ל הם חיים וקיימים ומי כמוהו יורד לעמקי תהום ודולה עמוקות ממעמקים בכל דברי האר"י"ל וכן ראינו לכל גדולי חכמי ספרד הבאים אחריו הנה כולם אחזו את דרכו דרך הקודש ובפרט הרב הג' מהר"ח דילהרוזה ז"ל בספר תורת חכם אשר חותר חתירה אחריו בכל מקום והעלה רוב פנינים בכל דבריו ואומר אחריו שפתיים ישק. וע' במה שנוגע לעניינינו בס' תו"ח הנז' דף קל"ה ע"א דה"מ כתב עוד. והובא בדברינו בהגהות וביאורים בסוף הע"ח דפוס ווארשא תרנ"א ברחוה"נ ד' א' אות ח' ע"ש. כי מאותן הדברים שאבתי כל מה שכתבתי בזה.⁶⁸

הרב אלישיב מציין כי הוא מקבל את פרשנותו של הרש"ש את דברי הרח"ו גם בעקבות העיסוק של הרב חיים דילהרוזה בספר תורת חכם, שבו הוא מסביר את הבנת הרש"ש בסוגיית מקרה המלכים. בספרו כתב הרב דילהרוזה כי הרש"ש חלק על הרב חיים ויטל, שהבין כי השבירה התרחשה גם ב'פרטות' וגם ב'כללות'. לפי התיאור שבתחילת הפרק, בתוך כל אחת מחמש הנקודות שיצאו מתוך עיני א"ק (כללות) ישנו מבנה של חמישה פרצופים ('פרטות'), והוא מסביר כי הרח"ו הבין שהשבירה הייתה גם ב'כללות' וגם ב'פרטות', ואילו הרש"ש הסביר שהשבירה הייתה רק ב'פרטות'. בסיום דבריו הוא כותב שהראיה לתפיסת הרש"ש היא מתוך דבריו של הרב חיים ויטל עצמו: '...ואין לך ראיה גדולה מזו שהוא ראיה הפך דבריו הראשונים'. טענה זו מתאימה לדברי הרש"ש בנהר שלום, שלפיהם הרח"ו חזר בו מהדברים שכתב במבוא שערים שהיו בתחילת לימודו עם האר"י:

כתב עוד מורי הרב ז"ל (דצ"ה ע"ב) וז"ל באופן שכל י"ס דכל פרצוף דפרטי אבי"ע נכללים בה' נקודות, ובכל נקודה ונקודה שלהם היה מקרה המלכים עכ"ל. נמצא שהה' נקודות שבכל פרצוף הם בחינת עו"נ וא"א ונוק' ואו"א וזו"ן הכוללים שבפרצוף ההוא, ועו"נ ואו"נ ואו"א וזו"ן (דפרטות) שבכל נקודה ונקודה מהפרצוף ההוא נקרא בחינת עתיק וא"א שבספירה מפני שהה' נקודות הם בחינת ה' ספירות שלא יש יותר מה' ספירות כמ"ש הרב ז"ל בכמה מקומות, וזהו מה שכותב מורי הרב ז"ל וזו"ן דכל פר' וספירה דפרטי אבי"ע או עתיק וא"א

68 ר' שלום אלישיב, לשם שבו ואחלמה, ספר הדע"ה, ירושלים תרצ"ה, חלק א, דרוש ג, סימן ה.

דכל פרצוף וספירה וכו', והנה שם חלק מורי הרב ז"ל עם מהרח"ו ז"ל שהבין שהשבירה היתה בין בכללות בין בפרטות ואינו כן אלא לא היתה השבירה כי אם בפרטות לבד, וכתב כי לא בפרטי הה' נקודות בלבד היה מקרה המלכים אלא היה בכל מין י"ס וי"ס דכל פרצוף דפרטי אבי"ע, כמ"ש בדורש הדעת ז"ל תחילה יצאו הז' מלכים והם ז"ן ז"ק שבכל פרצוף מפרצופי אבי"ע בבחינת נפש וכו', ואח"כ על דרך זה באו רוח ונשמה וחייה ויחידה דמ"ה והמשיכו את רנח"י דב"ן שלא נאצלו עדיין ובאו כלם כלולים בסוד תוספת בזו"ן שהם ז"ק שבכל כלל ושבכל פרט עכ"ל, והנה לכאורה נראה שהביא מורי הרב ז"ל ראייה לסתור דבריו שבזה הלשון כתב שהשבירה היתה בכלל ובפרט, והוא כתב כי לא היתה כי אם בפרטות לבד, אלא כונתו ז"ל שסמך על מ"ש במקומות אחרים כי השבירה לא היתה כי אם בפרטות וגם היתה בכללות הא כיצד שמ"ש הרב ז"ל שיצאו ג"ר דזו"ן ולא נשברו הוא בערך התחתון מהם אבל בערך העליון מהם לא יצאו הג"ר דזו"ן שאלו הג"ר דזו"ן שיצאו בערכם נקראים ג"ר דו"ק דזו"ן ונקראים בערך העליון שנשברו נמצא שבערך העליון היתה שבירה גם בכללותו, אבל בערך התחתון מהם לא היתה השבירה כי אם בפרטות, ואין לך ראייה גדולה מזו שהוא ראייה הפך דבריו הראשונים כמ"ש וכלי ספק שזה ג"כ דעת מוהרח"ו ז"ל אלא שסמכו על המעיין בין מורי הרב ז"ל ובין מוהרח"ו ז"ל.⁶⁹

גם הרב עובדיה הדאיה, בספרו **דעה והשכל**,⁷⁰ מסביר את תפיסתו של הרש"ש את מקרה המלכים ביחס למקורות של הרח"ו בצורה דומה לזו של הרב אלישיב. הרב אלישיב שהה תקופה מסוימת בישיבת רחובות הנהר ואף כתב הגהות על דברי רש"ש, ואמנם הוא לא ראה בדרכו של זה את הדרך הבלעדית. בהקדמה לספר **לשם שבו ואחלמה** מצטט מחותנו הרב אריה לוי קטע ממכתב אשר שלח הרב אלישיב לידידו (שלא מצוין מי הוא):

והנה לא אכחד מידידי מלהציע לפניו קצת מאשר עם לבבי. כי ראה ראיתי שגדולי חכמי הספרדים, יהי נועם העליון עליהם סלה, מחזיקים את תורת מהרר"ש הקדוש שרעבי זי"ע לתורת האר"י הקדוש על דרך תורה שבע"פ על תורה שבכתב. אמנם אני בדעתי לא כן עמדי. כי מה שנוגע בדברי הרב הקדוש מוהר"ש זי"ע הנה אני אומר כן כי הן אמת שכמה מדבריו הקדושים הם יסודות ועיקרים בעומקת תורת האר"י ז"ל אשר בלעדם אי אפשר לעמוד על האמת – אך דרכו בכלל הוא פנים אחד בתורת האר"י ז"ל. ואפשר להבינם ג"כ היטב לפענ"ד גם בפנים אחרים, כי כמה פנים לתורה ואין הכרח להבינם רק ע"פ דרכו בקודש ומה גם כי דרכו בקודש הוא חריף ועמוק מאוד מאוד ולא כל מוחא סביל דא ואפשר להבין ג"כ בדרך אחר יותר פשוט ויותר נקל וכמו שבחנתי וראיתי בכמה מקומות אשר חנני ה' בהם עכ"ל... אמנם בנוגע להיחודים המסודרים מאת

69 ר' חיים דילה רוזה, **תורת חכם**, שאלוניקי תר"ח, דף קלה, עמוד א.
70 עובדיה הדאיה, **דעה והשכל**, ירושלים תרצ"ב, חלק ב, סימן ג, וחלק ג, סימן א, אות ה.

הקדוש מהרש"ש אין ערוך לנשגבות הזוכה – לייחדם וכמבואר בדברי האר"י
הקדוש ז"ל, עסק הייחודים מאד גדול ואשרי להמתדבקים בהם...⁷¹

ממכתב זה אפשר ללמוד הרבה על מקומה של תורת הרש"ש בקרב ישיבות המקובלים
בירושלים. הרב אלישיב מציין כי 'חכמי הספרדים' רואים בתורת האר"י והרש"ש שיטה
אחת, המורכבת משני חלקים המשלימים זה את זה. אשר לתחום העיוני של תורת
האר"י מסכים הרב אלישיב עם חלק מדברי הרש"ש, אך ככלל, שיטתו בהבנת דברי
האר"י שונה. למרות זאת, בעניין הכוונות, שנקראות גם 'ייחודים', שיטת הרש"ש לפי
הרב אלישיב היא הרלוונטית, 'ואין ערוך לנשגבות הזוכה לייחדם'. אפשר לראות את
ההגמוניות ואת הבלעדיות של תורת הרש"ש, בכך שהרב אלישיב היה צריך כמעט
להתנצל על כך שיש לו דרך שונה להבין את דברי האר"י. גם במכתב זה, המציע שיטה
אחרת מזו של הרש"ש להבין את האר"י, הוא קיבל את חלק הכוונות שבה.

